

"איש לשבטו – איש לנחלתו"

הרב פרופ' נריה גוטל

תהליך ההתיישבות של עם ישראל בארצו בעת החדשה נעשה שלבים-שלבים ומאופיין בדגמים משתנים. בתקופה אחת מושם דגש על הקיבוץ ובתקופה אחרת הדגש נע לכיוון ההפרטה; בתקופה אחת הדגש הפריפריאלי הוא על נגב וגליל ובתקופה אחרת הוא מוסט ליהודה ושומרון וחבל עזה; פעם הללו נקראים "מתיישבים", פעם אחרת אלה חלוצים" ופעם שלישית "מתנחלים", ובכל אופן מכנה משותף לצורות אלה היא עצם ההיאחזות בקרקע בעוד שמכנה שאינו משותף להם הוא הגיוון.

השאלה היא מהו השורש הרוחני המניע את השינוי? מהו הגורם הפנימי המניע פלוני לכאן ואלמוני לשם? מה מביא לתחושת "כאן ביתי" של האחד ולתחושת "שם ביתי" של האחר? נימוקים חיצוניים יש למכביר. טיעוני בטחון וטיעוני כלכלה, טיעונים חברתיים וטיעונים תרבותיים, טיעוני רצף ומסורת וטיעוני חידוש ומרידה וכו', כאלה ואחרים לא רק נשמעים חדשות לבקרים אלא ניכרת בהם לא פעם גם מידה לא מבוטלת של אמת. ועם זאת, כאמונים על משנה שרואה תדיר "שתי הבנות", לא רק "הבנה סיבתית" של "חקים אחוזים זה בזה" אלא גם "הבנה מוסרית" של "קשרים מוסריים אחוזים זה בזה", הבנה כזו אשר "ערכה הכללי נשגב ונעלה... מהחקים הסיבתיים" (ישראל ותחיתו, ב), יש מקום לנסות למצוא פשר מעמיק ב'תוצר' שלפנינו. דומה כי רק כך נוכל להגיע לאמירה שאינה מסתפקת ב"כך הוא" ו"ככה נהיה" אלא שואפת לאמירת "כך צריך להיות" (שם).

מין הראייה זצ"ל נתן דעתו לא פעם לסוגיות אלה וביטא חזון ושנה תפיסה הרואה זיקה בין אדם למקום ובין שבט לנחלה. באחת מאיגרותיו (אגרות הראיה, א, איגרת לט, עמ' לה), כאשר היה צריך להתמודד עם משבר של אחד מה'כוללים' החב"דיים ועם מתחים שנתגלעו בין מנהיגיו ובין אנשי ירושלים וחברון, קבע הרב נחיצות שקדושת ירושלים עולה על כולנה, על כל ערי ארץ ישראל, על כל המשתמע מכך, גם התיישבותית וגם כלכלית וכו'. ואם את נפשך לשאול, לאור זאת, הרי ידוע לנו על גדולי עולם, צדיקים וקדושים וטהורים, שהתיישבו שלא בירושלים! על כך השיב תחילה: "... וחלילה לחשוב שהצדיקים הראשונים היו יכולים להתישב בירושלים והקדימו עיר אחרת מאה"ק... אלא שהי' עול הגלות כבד מאד בירושלים.. – היינו, לא היתה זו אלא הכרעה דיעבדית, של חוסר ברירה. דא עקא, מענה כזה יכול להיאמר רק על אותם שאכן רצו ולא יכלו; ברם מה עם אותם אבירי דעה שיכלו גם יכלו לדור בירושלים ובכל זאת, בעינא פקיא, העדיפו לדור שלא בירושלים!

על כך השיב הרב בהבהירו שאותם צדיקים עשו זאת מתוך הכרת "נקודת נשמתם" הקשורה בטבורה לקדושת מיתחם מסויים בארץ ישראל, שאינו ירושלים:

"ועל גדולי הצדיקים אין להקשות כלל מ"ט בחרו בשארי ערי הקודש, אפילו אם היו יכולים לשבת בירושלים, שבודאי כל עיר ומקום שבאה"ק יש לו שורש ובחי' בקדושה בפני עצמה, כמו שהאריך בזה ב'חסד לאברהם' בחלק עין הארץ נהר י"ג, ומן הפרטים שזכר שם נלמד על הכלל כלו. ואפילו בדרך הפשטות יש לכל מקום ומקום חבת הקודש מיוחדת בפ"ע. למשל פה עה"ק יפו ת"ו יש לחבב מצד שהיא גבול

המסומן בתוה"ק "גבול ים" (הערת הרצי"ה: במדבר לד ו, וע' גיטין ח ע"ב, שיר השירים רבה פ"ז ד, ילקוט שמעוני ישעיה נט) ומצד שבה הלך יונה הנביא ע"ה, שבדאי כמה וכמה תיקונים השריש בהליכתו לדורות, ובה הובאו הדוברות לשלמה המלך ע"ה לבנין ביהמ"ק, כמ"ש בדברי הימים ב' ב' פט"ו, ולשי' הירושלמי יומא פ"ג ה"ח נעשה הנס לנקנור ג"כ פה עה"ק בנמל יפו. ע"כ אע"פ שירושלם חביבה מאד, וקדושתה כוללת בכללות, וישובה קודם לכל, מ"מ כ"א שהשיג ע"פ פרטיות שורש נשמתו שהוא שיך לקדושה המיוחדת הפרטית השייכת לאותה העיר, הי' קובע בה דירתו. ובדאי מצד חילוק השבטים הי' כן הענין, ע"כ היו כמה נביאי משארי ערים, אע"פ שרובם היו מירושלם, שע"כ נקראת גיא חזיון (ישעיה כב א), וכל נביא שלא נתפרש שם עירו היא מירושלם, כדאיתא במדר' איכה (פתיחתא כד), אבל מיעוטם נתפרשו בשם עירם ודרו שם מטעם הנ"ל. וכ"ז בדרך פרט, אבל בדרך כלל ודאי גדולה היא מצות ישיבת ירושלם מכל א"י, אע"ג דכ"מ חביב בפ"ע. ועד היום נמצאים זקנים שנתגדלו באה"ק והם מחפשים בכל יום ללכת ד' אמות חדשות בא"י מפני גודל חביבות הארץ...".

נמצאת למד אפוא כי דוקא אותם "גדולי הצדיקים", מתוך עוצמת השגתם ש"שורש נשמתם שיך לקדושה מיוחדת פרטית השייכת לאותה העיר" שאינה ירושלם, קבעו בה, ודוקא בה, את מקום מושבם. כך בגדולי הצדיקים, וכך הוא הדין גם בחלק מן הנביאים, אשר עושים זאת במודע ולא בהיסח הדעת ו"במקרה", וכך שבעתיים "מצד חילוקי השבטים". מיקומו של יהודה אינו מיקרי כמו שגם מיקומו של שמעון ומיקומם של אשר וזבולון, דן ונפתלי ויתר שבטי ישראל, איש איש ונחלתו. לאנשי שבט "זה" זיקה מיוחדת ואורגנית המחוברת לרגבי אדמה מסויימים, לא לאחרים. בהמשך למשל הידוע של ריה"ל בספר הכוזרי, על התאמת הכרם לרגבי אדמה מסויימים ומקבילת המשל להתאמת כלל הארץ לכלל העם, כך גם התאמת רגבי אדמה מסויימים ותנאים אקלימיים מסויימים לגידול זן ענבים מסויים ולייצור יין מסויים, והוא הדין למקומו של שבט ואף למקומו של אדם.

[יתכן ויש בהתייחסותו הממוקדת של הרב זצ"ל ליפו, שם הוא עצמו נמצא אותה שעה, כדי ללמד שאולי סבר כי זיקת צדיק למקום מסויים עשויה לעתים להיות לא רק ענין לתמיד אלא גם לשעה, ואותה שעה סבר הרב שהוא עצמו "מקושר" קדושתית ליפו דווקא. וצ"ע].

בפיסקה נוספת (שמונה קבצים, ה, קפז, עמ' רפו-רפז) הרב מנמק אותה התאמה תוך שהוא מדמה אותה לתזונה נאותה. "כשם שתנאי הבריאות החומרית מחייבים את האיש ואת המין לקחת את המזון הראוי לו, לשאוף את האויר הנאות לו, להמשכת חייו, ולברר את הטוב ואת היפה שבהם להטבת מצב החיים, ולדקדק בנקיונם לפי המזג והתכונה המיוחדת שלו, כן הדבר נוהג במזונות המחיים את הנשמה". גם כאן, הן במובן החומרי ובן במובן הרוחני, ישנה התפלגות עם התאמה לכלל, התפלגות עם התאמה לפרט ואף התפלגות של התאמה ל'קיבוץ' אנושי כזה ואחר - "איש איש, אומה אומה, קיבוץ קיבוץ, על פי תכונתו". חלק מההתאמה הינו אותו "מזון רוחני" של "מעשים וציורים, מחשבות ורגשות... כל גורמי החיים הרוחניים", כדוגמת מצוות ומידות, תורה ומעשים טובים שעשויים - בחלקם - להיות ייחודיים. אותה התאמה ייחודית, אותה התפלגות, תבוא לידי ביטוי, למשל, בחילופי "מסורת, מנהגים ונוסחאות, סדרי החיים והשקפות עולם...".

השפעה של חכמים וסופרים מיוחדים", בחינת קיום החובה של "אל תטוש תורת אמך" ושימור נוהגים עדתיים מסורתיים.

אך בכך אין די. בנוסף, "הדירה... באויר החיים הישראליים" גם היא – ואולי ראש וראשונה דוקא היא – משמעותית מאוד לאותם "תנאי בריאות" ולכן זהו "דבר קבוע, מוכרח ונחוץ. אויר ארץ ישראל הוא היותר מותנה ונחוץ". אמור מעתה: כשם שבמזון החומרי מזה ובחילופי המסורות מזה, אנחנו מכירים התפלגויות והתאמות, כך גם ההתאמה הקרקעית באוירה של ארץ ישראל, אף בה ישנה התאמה:

"האויר הרוחני בישראל הוא מפורט גם כן לפי ההתנתחות הפרטית של הקיבוצים,

שהיא מעין שבטים ודגלים".

קרקע זו ואויר זה לשבט פלוני ולדגל אלמוני, לא לאחר, בשל סגולת ההתאמה.

זו הייתה תשובת הרב (עולת ראייה, א, עמ' רג) לשאלה כיצד זה פתח הכתוב (דברי הימים א' טז, יח) בלשון יחיד: "לאמר לך אתן ארץ כנען", וחתם בלשון רבים: "חבל נחלתכם!" אלא שלאור העקרונות האמורים, ובכן היא הנותנת, והדברים מתיישבים כפתור ופרח:

"ארץ ישראל היא מתאימה לכנסת ישראל בכללותה, לדורותיה, לעד ולעולמי עולמים, ועם זה היא מתאימה ג"כ לחייהם של כל הפרטים, לכל יחיד ויחיד מישראל, לפי ערכו, לפי מדתו ומהותו בעצמיותו. וההתאמה היא כ"כ מדויקת, עד שאפילו המדה והשעור של א"י, בין בכללותה ובין ביחס להמגיע ממנה לכל אחד ואחד מישראל לכל הדורות ולכל הזמנים, הכל הוא מתאים בכוון העליון מיד ד' נותן ארץ חמדתו לעם קדשו. וזאת היא האמרה הקדושה, האמורה כאן, לאמר, המתחילה בלשון יחיד ופרטי, לך אתן ארץ כנען, ומסימת בלשון רבים, וכוללת בתוך זה ג"כ את הקישור הנצחי מצד אחד, ואת התכונה המדודה, ביחס להשעור המפורט והכללי מצד השני, חבל נחלתכם, שעור מדוד...".

בהכירנו את דרכו של מרן הרב זצ"ל, אין להתפלא שלימים קיבל מימד הגותי זה גם גוון הלכתי. בשולי איגרת שהריץ הרב, בשנת תרצ"ב, לגרי"צ הלוי - ראב"ד העיר תל אביב אותה שעה - ואשר עניינה אופן הכתיבה הדווקני בגיטין את שם העיר המתחדשת "תל אביב - יפו", נדונה השאלה באיזו מידה "עיבורה של עיר" הוא חלק ממשי מהעיר (ראה עזרת כהן סימנים עו-עז). כידוע, תל אביב היתה בראשית ימיה שכונה קטנה המסונפת לעיר יפו. כך גם הכיר אותה הרב קוק, בעת שעלה ארצה בשנת תרס"ד. לימים גדלה תל אביב והפכה עיר ואם בישראל. או-אז התעוררה שאלה בדבר אופן כתיבת שם העיר בגיטין, שכן מן המפורסמות הוא שישנה הקפדה רבה על כתיב מדויק בגיטין. הספק שעלה ביקש לבחון אם לכותבה כשלעצמה - 'תל אביב', או שראוי להמשיך בדרך בה נהגו מאז ייסודה ולציינה כשוכנת ליד 'יפו', היא העיר העיקרית שצמודה לה. ההולכים בדרך זו העלו מספר הצעות: 'יפו' בלבד; 'תל אביב ביפו'; 'תל אביב הסמוכה ליפו'; 'תל אביב אצל יפו', וכדומה. [לעניין זה ראה בספרי יחדשים גם ישנים, ירושלים תשס"ה, עמ' 104-101].

הרב הלוי טען לנימוקים שונים אשר מחמתם יש להמשיך לציין את תל אביב כשוכנת ליד יפו. אחד מהם היה ש'סמוך' נקרא 'בתוכו', ותימוכין לכך הביא מהדגשת התנ"ך (יהושע ה, יג) את מקומו של יהושע: "ויהי בהיות יהושע ביריחו", זאת הגם שאותה שעה יריחו עדיין כלל לא נכבשה. והלוא מאחר ומן הסתם "אין שום נפ"מ היכן עמד יהושע אם ביריחו או מחוצה לה", על

כרחך הדבר מלמדנו ש'סמוך' נקרא 'בתוכו'! [ראה הערות הרצי"ה, שם, לנדריס נו ע"ב: "הנודר מן העיר מותר ליכנס לתחומה של עיר ואסור ליכנס לעיבורה... מנלן דעיבורא דמתא כמתא... דאמר קרא ויהי בהיות יהושע ביריחו וגו' מאי ביריחו אילימא ביריחו ממש והכתיב ויריחו סוגרת ומסוגרת, אלא ש"מ בעיבורה..."; וראה רש"י ומלבי"ם יהושע, שם; והשווה מורה נבוכים, חלק שני, פרק מב וכן רד"ק ורלב"ג יהושע, שם]. הרב, כרבה הראשי של ארץ ישראל, נכנס לעובי הקורה ודן בנושא פעמיים, בארוכה. שלא כרב הלוי, הרי הרב סבר שעקרונית אין שום מניעה משינוי ומהתאמה למצב החדש המתהווה; אדרבה יש בכך אפילו ביטוי-מה לשינוי הסטורי-גאולי רב משמעות. בין השאר - ביחס לעניינו הנ"ל של יהושע - שילב הרב הערה הגותית-הלכתית. לדידו, הדגשת המקרא את מיקום יהושע "ביריחו", בהחלט כן משמעותית, בהיותה חלק מהותי בהליכי הכיבוש. "ביאת צדיק לעיר עושה רושם גדול, ובפרט יהושע שזכותו הוא דבר גדול ומלך כציבור חשוב, ואם נחשב שעמד בתוך העיר ע"פ גדרי התורה, ודאי עשתה עמידתו שם דבר גדול לגבי כבוש יריחו". לכן רק העובדה ש'עיבורא דמתא כמתא', היא שאיפשרה את השפעת נוכחותו שם על הכיבוש. לולא כן, בסמיכות לבדה לא היה די. לעניינו נוכל להסיק שאותה זיקה ייחודית שבין אדם למקום, היא דו-סטריית. היא איננה רק משפיעה על האדם, היא גם משפיעה מהאדם. לא היתה יכולה יריחו להיכבש לולא יהושע "שם", בעיבורה הנחשב חלק ממנה, ולא כגיבור חיל ומנהיג צבאי אלא כאישיות אשר עצם "עמידתה" נצרכת לחלות הכיבוש.

לא בכדי תמך הרב, ואף עודד וסייע, מיגוון גדול של מעשי התיישבות ומקומות התיישבות. דוגמה מעניינת במיוחד היא זו של הנסיון לרכוש אדמות לא פחות מאשר בעבר הירדן המזרחי. באחת מאיגרותיו (אגרות הראיה, א, איגרת רל): הוא פונה "לכבוד הועד הנכבד לקניית קרקעות באה"ק, בביאליסטאק..." ומחזק את ידיהם לרכוש קרקעות שם: "אקלימה של עבר הירדן... המצב הגיאוגרפי... ע"ד מצב הבריאות שמה... אויר בריא לגמרי... ע"ד חומר ההסקה... המציע מביטיח שאין שום עורר על הקרקע... כפי דברי המציע, אין האדמה צריכה שום הכנה ואפשר להתחיל מיד בישוב בע"ה... ומצמיח קרן ישועה לעמו יראנו בישועתו, ונזכה לראות את אחינו נודדי ארץ נכר מתנחלים על אדמות הקודש, שמחים ומתענגים על כל טוב... התחזקו אחים יקרים למען עמנו ולמען ערי אלהינו וארץ חמדתנו ודי' אתנו, ויהי עמנו כאשר הי' עם אבותינו, אל יעזבונו ואל יטשנו...". לאמור: אחר שקבוצה זו מתעניינת בחבל ארץ זה, הרי למרות שהוא מרוחק, יחסית, מ"פלטרין של מלך", ובכל זאת לא רק שמצוה לסייעם לגאול אדמות מובטחות של הארץ, מסתבר שככול הנראה יש להם זיקה פנימית ייחודית למיתחם זה, והרי זה קרוב ל"מצוה שאינה יכולה להיעשות בידי אחרים".

בהתאם לכל האמור קבע לימים רבנו הרצי"ה (שיחות הרב צבי יהודה, בראשית, עמ' 407): "כשם שקיימת הסתעפות בתוך כללות האומה, כך היא קיימת בתוך ארץ ישראל. אנחנו עם, וכל עם יש לו ארץ. 'ומי כעמד ישראל גוי אחד בארץ'. חלקי הארץ השונים מתאימים לחלקי העם השונים. כל הנחלות יחד – נחלת זבולון, נחלת יששכר וכו' – הן גוונים שונים של 'אורא דארץ ישראל' ומהווים כולם ביחד ענין אחד שלם. ועם זה יש הבחנה בין החלקים השונים של הארץ, שמתאימים לחלקים השונים של העם".

ושבו (שיחות הרב צבי יהודה, דברים, עמ' 386):

"... היסוד הוא תורה מן השמים, ומן השמים נמשכת הקדושה לארץ. נמשך הסיודור האלוהי והחלוקה האלוהית של הנחלות – אלינו. מתוך התורה הזאת מופיעה חלוקת הארץ לכל השבטים, ולכל פרטי האנשים מישראל, הנשמות מישראל".

*

אמור מעתה: "הבנה מוסרית" מעמיקה של ההתיישבות כתהליך הסטורי מתגוון, תולה את "ההבנה הסבתית" בהליך בירורים מורכב ומסועף שעובר העם ועוברים השבטים, עוברים הקבוצים ועוברים היחידים. "חן מקום על יושביו" לא בדגש על "מקום" במשמע "כל מקום", אלא בדגש על "יושביו"; אותם ש"שייכים" אליו. איש מאיתנו לא היה אומנם מאחורי הפרגוד ומלכתחילה אנחנו מתקשים להתאים – רוחנית – אדם למקום, אך לפחות למפרע ניתן לקבוע כי "איש לשבטו – איש לנחלתו" (שופטים כא, כד).